

Konrad Paul Liessmann: Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění aneb Na okraj industrializace vědy a vzdělání

Slova adorující vzdělanectví a vědeckost nové doby okouzlují mnohé, intelektuály nevýmáje. Praktická cestovní mapa k onomu zbožnému cíli pod vlajkou reformem naopak mnohé frustruje, vzdělance především. Ve zkratce se takto dá uvést autorovo (ne)příjemně analytické pojednání, které na příkladu vědy a univerzitní výchovy odkrývá, jak se společenský segment historicky založený na svobodách a vlastní sebereflexi obrací naruby uchopen politicko-ekonomickými zájmy.

Někdy se na kulerových stránkách Živý zabýváme tlustospisy učebnic nebo encyklopedií na pár řádcích. Tahle tenká knížka však člověka se zkušeností ve vědeckém oboru 20 let před demokratickým převratem a 20 let po něm nenechá chladným. Vybízí ke konfrontaci citátů s osobní empirií na zaslouženě mnohem větší ploše než obvykle. K ujasnění pojmů na začátku: „Nevzdělanost není pouze prostá absence vzdělání, ani určitá forma nekultivovanosti, nýbrž dnes už velmi intenzivní zacházení s věděním zcela mimo sféru ideje vzdělanosti. Nevzdělanost dnes není ani individuálním selháním, ani výsledkem chybné vzdělávací politiky. Nevzdělanost je osudem nás všech, protože je nutnou konsekvencí kapitalizace ducha“ (str. 11).

Na začátku bylo slovo – u přijímacích zkoušek. Jako univerzitní učitelé to známe: nutno vybrat co největší počet budoucích studentů s minimalizací netalentovaných v mase jednotlivců, kteří vyplnili přihlášky na více škol a vytvořili tak nepředvídatelnou situaci s tím, že nikdo neví, zda se ten či onen po případném přijetí skutečně na danou školu запиše. Přičemž financování vysoké školy závisí v převažující míře na počtu studentů. Slovo (v otázce)

bylo dříve pokládáno komisí, ale protože jedna by nikdy nestačila na tolik examinovaných, muselo by být komisí víc, a to je příležitost právní cestou napadnout jejich nerovnocennost (v každé sedí svěbytná sestava zkoušejících, což lze interpretovat jako nestejně podmínky zkoušky). Řešením jsou tedy testy. „Předem zformulované odpovědi, z nichž se má vybrat to správné, umožňují nejen rychlou a bezprostřední reakci, nýbrž ukazují také jasně, kde probíhají hranice mezi hádáním, tušením, věděním a vzdělaností.“ Testy a simulacemi souborů otázek se živí různé firmy nemající s vlastní univerzitní scénou nic společného – pouze stejné klienty. Rozdíl mezi studentem a klientem je dobově významný: na status studenta lze nasadit podle klasické scholastiky kolegiální partnerství s tím, kdo znalosti předává – s učitelem; u klienta už platí: náš zákazník, náš pán – podle čehož si stojí autorita dnešních pedagogů. „Co tedy člověk opravdu musí vědět?“ Možná skutečně nezáleží na konkrétních znalostech a stačí, když člověk ví, kde je hledat (dnes na internetu). Tímto způsobem získá slovníkové heslo – jde-li však o smysl, význam, souvislosti a pochopení, musí být někým, kdo ví víc, než jak se k realii dostat.

Jak hovoří „společnost vědění“ o věděním? Definice, že vědění je informace nesoící význam, tu přestává platit – v době digitálních médií a liberálně syceného internetu údají, které sem bez omezení může vložit každý, je informace a informační společnost tím, co neklade důraz na poznání významů, ale na rychlost a obrat nových faktů bez zkoumání jejich kontextů. „Oblíbené tezi, že už žijeme v informační společnosti, a tudíž ve společnosti

vědění, lze z dobrých důvodů oponovat tezí, že žijeme v dezinformační společnosti.“ Člověk s dobrou pamětí na fakta požívá jistě mnohé výhody, ale „vědění se tyto jednotlivosti a pojmy stávají teprve tehdy, když jsou vzájemně propojené podle logických a konzistentních kritérií natolik, že jsou ve smysluplném a přezkoumatelném vztahu.“ Radikální změna filozofie životní dráhy rámované volbou profese a předpovědatelným kariéřním růstem přehodila výhybku k bleskové adaptabilitě, uplatnitelné mnohokrát za život a postavené na ad hoc rychlovzdělání podle okamžité konjunktury potenciálního zaměstnavatele. Zatímco v minulosti „antický pojem moudrosti – sophia – se vnímal jako rezultat získaných vědomostí, schopností, znalostí a zkušeností, který lze teprve po dlouhém životě sloučit ve skutečnou jednotu“, není totéž cílem výše popsané metody celoživotního vzdělávání – „protože to žádný cíl nemá, neboť cíl vyhlásilo za prostředek.“ Jako metoda podřizující se prudkým změnám vývoje je tento tlak pochopitelný, ale při akceleračních výkyvech stále častěji globálního rozsahu přesahuje možnosti čím dál většího procenta lidí. Připomíná mi to „zjevení“ knihy Alvina Tofflera Šok z budoucnosti, vydané před 40 lety, která rozpor mezi zrychlováním života lidí a jejich psychosomatickým ustrojením ve vztahu k schopnosti adaptace předjímala.

Jakmile úspěšně ekonomiky zjistily svou závislost na rozvoji technologií spočívajících na vědě a výzkumu coby produkčních nositelích vědění, přeměrovaly sem své investice – ovšem z předpokladu vnesení tržních principů. „O pravdě jako cíli vědy se už mluví jen při slavnostních příležitostech. Pokud by šlo v první řadě o pokrok v poznání, vyjímá se v současnosti panující ideologie konkurence a soutěže poněkud směšně.“ Jít ve vědě za penězi tedy znamená volit odvětví: tam, kde zlatý důl v podnikání stojí na informačních technologiích, genetické manipulaci nebo nanotechnologiích, je úspěch na trhu s vědeckým bádáním zaručen. A operativně nastolená kritéria pro úspěšnost vědy převeditelná na zpětnou vazbu ve finanční podpoře jsou – jak jinak – účelově loajální. Znamená to zároveň, že obory, které zůstávají hnacím motorem poznání v mimoprodukčních sférách – někdy dokonce oponující bezbřehému rozvoji rizikových průmyslových odvětví bez ohledu na jejich zisky – stojí s nataženou rukou ke státu nebo filantropům v naději na osvícenost. Dokladem tohoto zprůmyslnění vědění je, že se „dělník nepovyšuje na vědce, nýbrž vědec se stává dělníkem. Kdyby to tak nebylo, proměňovaly by se podniky na univerzity a ne univerzity na podniky.“ ... „Mnohé z toho, co se zavádí pod hlavičkou zvýšení účinnosti v reformě vzdělávání a školství, je prostě princip industrializace. Velmi vychvalovaný modulový systém představuje přenášení principu funkčně diferencovaných výrobních hal do odvětví vědění, kurzy a učební jednotky se kus po kuse montují – dokončují pro absolutorium.“

Do výroku Francise Bacona: „Vědění je moc“ se projektovalo úžasné množství (často protichůdných) očekávání: „vzdělání

PRÁVDA JE MOC NEBEZPEČNÁ HRAČKA A JE OTÁZKA, JESTLI BY JI ČLOVĚK MĚL DOSTAT DO RUKOU.

Orig. Vladimír Renčín

za každou cenu pro dělnickou třídu, most mezi námezdnou prací a kapitálem, prostředek emancipace spodních vrstev – žen – migrantů – utlačovaných menšin, zdroj zisku pozic v informační společnosti, zábrana předsudkům – diskriminaci – nezaměstnanosti – hladu – AIDS – nehumánnosti a genocidě, řešení výzev budoucnosti, štěstí pro děti... Právě proto, že tohle všechno nejde, se jen v málokteré oblasti tolik lže jako ve vzdělávací politice.“ nebo „Jedni sní o škole jako idyle solidárního společenství a nekonfliktní integrace, zatímco druzí nemají nikdy dost soutěže, testů, mezinárodních rankingů, evaluací, opatření k zajištění kvality a kurzů orientovaných na výkonnost. Jedni dosud hovoří o podpoře žáků, druzí už dávno zase o požadavcích. Je naprosto zřejmé, že tohle všechno nelze realizovat. Pro současné debaty o vzdělání jsou charakteristické široce založené manévry sebeklamu.“

Tolik Liessmann – bezděky osvětlující postupné neúspěchy a rychlé střídání jedné reformy za druhou, kterou nás postupně obšťastňovaly krátkodobé vládnoucí garnitury předříkávající v Bílých a jinak zbarvených knihách první až x-té kroky svého novátorství, kdy parlamentně schválen byl zpravidla začátek a (ne)fungoval pak coby nedodělek do dalšího pokusu (při nevyslovené otázce, zda by kompletace zbylými kroky nevedla k ještě horšímu výsledku).

Souvisí to s faktem, že „všechna relevantní a ve veřejnosti rovněž prezentovaná a horlivě diskutovaná politická rozhodnutí týkající se vzdělání jsou v posledních letech motivovaná buď špatným umístěním v žebříčku nebo vedená přáním dosáhnout lepšího umístění... V pozadí současné politiky vzdělání se nerýsuje sebemenší náznak názoru na vzdělání, a už vůbec ne jeho společensko-politický koncept. Vzdělávací politiku lze redukovat na jedinou otázku: Na jakém místě jsme? Otázka po umístění, ideologický výraz ekonomie vydírání, získává ve vzdělávací politice dodatečný, nedobrovolně komický význam... Atraktivita vzdělávacího místa se dovozuje z pořadí...“ Málokdo se pak už ptá, v čem (fetišizace náhodného, jak píše Liessmann). Stanovení kritérií se leckdy účelově mění nebo zůstávají skryta anebo se zamlčí původní bohu libý cíl daný oblastním kontextem, který je pak v plošné unifikaci smazán... „Lze se odvážit teze, že normativní násilí žebříčků je jejich skutečnou funkcí. Žebříčky pořád fungují jako dosti primitivní, ale nanejvýš účinná opatření řízení a kontroly, jejichž cílem je připravit oblast vzdělání o poslední zbytků svobody... Evaluace a rankingy slouží jako skvělá záminka ke krácení rozpočtů, rušení institutů, studijních oborů, dalšího vzdělávání a vědeckých pracovišť... V dýmu kadidla vyhodnocovacích rituálů a kontroly kvality dochází pozvolna k restrukturalizaci celého vzdělávacího systému, kdy už bezpochyby nejde o poznání, vědeckou zvědavost a akademické svobody, ale o fantasmata eficeince, aplikace, kontroly, špičkových výkonů a přizpůsobení, tedy o veškeré podoby nevzdělanosti.“ ... „Evaluace patří zároveň s pojmy, jako je zajištění kvality, zvyšování kvality, internacionalizace, vy-

tváření elit, výzkumné ofenzivy, soutěže, bilance vědění, vícezdrojové financování, orientace na projekty, Boloňský proces... k oněm kouzelným slovíčkům, která blokují vzdělávací politiku takovým způsobem, že téměř nelze poznat, co se za takovou inflací pojmů skutečně skrývá“ ... „Vedlejším produktem evaluačního tlaku je nový svébytný literární žánr: projektové žádosti a popisy projektů, sebeprezenční a zhodnocovací próza. Nepatří do něj jenom šikovně žonglování s čísly a statistickými, ale také pozoruhodná schopnost vyhmátnout podle panující atmosféry, jaké vědecké trendy mohou být považovány za nosné pro budoucnost a v jakých segmentech se proto vyplatí podat žádost.“

Na tomto místě stojí za to přidat tuzemskou zkušenost se současnou nedodělanou a přitom už teď fundamentalisticky necitlivou „reformou“ expandující v podzákonných pravidlech do života jednotlivců a celých oborů. Jednoduchá algoritmická formule vykonávající bodové hodnocení napříč širokým spektrem vědeckých disciplín s dopadem na financování a po 20 letech opětné třídění oborů na „progressivní“ a „útlumové“ – pouze jinou cestou než politickým rozhodováním, jako tomu bylo za totality – v tuzemsku proběhlo a dokonce poprvé v historii dostalo vědce do ulic. Jemnější nuance selektivního procesu probíhá při výše zmíněných grantových návrzích neoficiálně a dotýká se spíše hladiny generační nebo individuální. Smůlu mají ti navrhovatelé projektů, kteří nikoli nepodstatnou částí svého profesního vývoje ještě zasahují před listopad 1989 a působili ve vědeckém oboru, jehož výsledky vládnoucí režim zadržoval, případně sankcionoval při publikování v zahraničí (např. škála ekologických subdisciplín, geochemie prostředí, atmosférická depozice apod.). Někteří zase „byli k ruce“ řediteli a pokud vůbec, samostatně mohli publikovat zřídka. Hirschův index (H-index) v grantových formulářích – nyní vyžadovaný jako pomocné kritérium – v praxi u některých komisí však u navrhovatelů používaný jako kritérium rozhodující – se odvozuje z publikací v časopisech s impakt faktorem vedených v mezinárodních databázích (např. Web of Science) a z jejich citačních ohlasů. Dotčená generace s odsunutým odchodem do důchodu může

mít výše zmíněnými okolnostmi způsobený výpadek 15–20 let. Nemusí to znamenat úplnou absenci kvalitních publikací, ale v dobách Charty 77 jeden článek propašovaný na Západ za zády „kádrovačky“ kontrolující, co přímý nadřízený pracovníka pustí ven, znamenal mimořádný důvod k oslavě i za cenu zpovídaní se „na koberečku“ – a to ještě vrchní akademik coby šéf instituce stimuloval k publikování zcela jinde, nejlépe v edičních řadách nakladatelství ČSAV Academia jako byly Rozpravy nebo Studie ČSAV; jisté uvolnění v publikačních možnostech nastalo teprve v krátkém období ruské perestrojky v druhé polovině 80. let.

Jiný příklad nefér soutěže, neméně amorální, se týká lidí za komunismu přímo politicky postižených, jimž byla zcela zneemožněna odborná kariéra a teprve po r. 1989 se mohli vrátit k uplatnění svého profesního vzdělání. V případě, že veškerou energii investovali do nápravy vědeckých a vzdělávacích institucí, do tvorby legislativy a do organizačního úsilí, nemohli tím pádem efektivně dohánět sbírání „bodů“ v oboru – teď jsou trestáni podruhé: za to, že připravili půdu ke standardnímu fungování těm, kteří určují z povahy historického vývoje nesplnitelná kritéria pro všechny v soutěžní areně. Přesto je tvůrčí potenciál těchto lidí nikoli druhořadý – to, co vadí, je apriornost vyloučení ze hry (někdy věková diskriminace ve vyžádaných odpovědích navrhovatelům žádostí zazní dokonce explicitně při bohorovnosti či až neohrabanosti rozhodovatelů – přesně v duchu teorie nevzdělanosti pojednané v Liessmannově knize).

Spravedlivé by mimo jiné bylo, aby posuzovatel dostal k hodnocení anonymní grantový návrh se standardními náležitostmi, ale sám byl veřejně podepsán – praxe je opačná. Bylo by tak v dalších letech více zřejmé, kdy někdo nápad z dříve posuzovaného (zamítnutého) projektu vykradl a podal jako součást svého vlastního návrhu (nikoli vzácný případ).

Třetí typ diskriminace je oborový: nejde jen o hranici mezi humanitními a přírodovědnými obory, ale i na jemnější škále uvnitř přírodních věd najde průměrně bystrý laik zásadní oborové rozdíly mezi dobou a prostorem potřebnými k získání odpovídajícího množství a uspořádání dat, aby byla vzata pro zpracování do hodnotného tisku. „Jednotkový“ obrat vyprodukovaných publikací je rozdílný řádově: od měsíců po (nikoli jednotlivé) roky, stejně jako podmínkou ke sběru dat je předchozí možnost získat různé objemné, ale především vůbec nějaké účelové prostředky. Argumentace, že i v rámci „terénních“ oborů existují vědci srovnatelně úspěšní s obory, které mají favorizující metodu zisku výsledků, např. laboratorně-experimentální, ne vždy „sedí“, protože systém nutí k adaptabilitě ve smyslu neřešit objektivně nazrálé problémy oněch oborů, ale vyhnout se jim, sáhnout po již naplněných databázích různých typů dat, aniž by se zkoumala rovnocennost v kvalitě jejich sběru, doladit (anebo možná také zastřít) jejich výpovědní hodnotu statistikou apod. Publikovatelnost dnes již zdaleka neznamená prověřenou validitu primárních údajů. Ostatně komunita recenzentů

je tatáž jako autorů. Shrnutí: systém, dokonale charakterizovaný Liessmannem, má u nás diskriminační konsekvence na úrovni individuální, generační a oborové, v krajním případě jde o kombinaci všeho. Jakkoli kritice v případě soutěže o neinsti-tucionální, tedy účelové financování, nemůže jít o nárokovost, zcela jistě jde o akcent na férovost (množí se hlasy volající po právnickém posouzení procedur).

Marná vytrvalost v opakovaném psaní stále komplikovanějších projektových návrhů vede k zoufalému plýtvání pracovním časem (nehledě na faktické plýtvání „lidskými zdroji“ a jejich invencí, kreativitou a zkušeností). „Za těchto podmínek se nezlepšuje kvalita výzkumu, nicméně čísla s ním spojená jsou stále hezčí. A když pak univerzitní vedení svým vědcům stanoví, o kolik procentních bodů mají v příštím roce zvýšit finanční prostředky z externích zdrojů, tak se přímo vnučuje vzpomínka na stanovování priorit a určo-

vání cílů plánovaného hospodářství v bývalých socialistických státech.“ Netřeba snad už citovat větu o ironii světových dějin, když zavrhl marxistické učení o hodnotě vynaložené práce úměrné času, který na ni byl vynaložen.

Není vhodnějšího zakončení než zdánlivě triviálním konstatováním, nad kterým se ale po všech soudobých zkušenostech můžeme s překvapením pozastavit: „Každý, kdo pracuje na univerzitě, má jedinou touhu: jednou se v klidu a bez všech vnějších tlaků věnovat tomu, proč je tu údajně zaměstnán – přemýšlet, zkoumat, experimentovat, psát.“ Možná situaci v naší vědě a na akademické půdě univerzit dokreslí pár autentických výroků z úst vedoucích pracovníků, jejichž jména zde z pochopitelných důvodů neuvádím: „Po zkušenostech z posledních let a měsíců si už bohužel nedělám velké iluze a stále intenzivněji přemýšlím, že odejdu co nejdříve do ústraní a budu provozovat svoji

vědu (pokud vůbec) pouze pro své potěšení jako soukromý badatel, nezávisle na metodikách hodnocení, institucionálním financování nebo ‘vysoutěžených’ grantových prostředcích.“ ... „Už začínám ztrácet dosavadní optimismus a doporučuji těm nejlepším studentům, aby se raději orientovali na vědeckou kariéru v nějaké rozumnější zemi...“ nebo „Naneštěstí či naštěstí je to skoro všude podobné, takže ani emigrace by jim moc nepomohla – nejenom v Německu, ale ani jinde po Evropě.“

Dejme přece jen poslední, a vlastně optimistické slovo Liessmannovi: „...rozhodujícího pokroku poznání dosáhlo lidstvo v epochách, které o managementu vědění neměly ani potuchy.“

**Academia, Praha 2010, 128 str.
Cena 225 Kč**

Radim Kopáč

ROZHOVOR

Mácha (nejen) znovuzrozený

16. listopadu 1810 se narodil v Praze Karel Hynek Mácha, básník, jehož život a dílo byly zejména v posledním století zahrnuty takovou mírou pozornosti, o které se žádnému druhému českému literátovi ani nesnilo. Letošní 200. výročí Máchova narození připomněly stovky akcí po celé republice a desítky příležitostných publikací. Nakladatelství Academia vydalo k tématu čtyři tituly: Máchovské studie Růženy Grebeníčkové, Knihu o Máchově Máji Dušana Prokopa, Cesty s Karlem Hynkem Máchou Jiřího Padevěta a sborník editorů Aleše Hamana a Radima Kopáče Mácha redivivus (1810–2010). Především k této knize se váže následující rozhovor Radima Kopáče se Stanislavem Komárkem, jedním z 29 zastoupených autorů.

Co má biolog a filozof Stanislav Komárek společného s básníkem Máchou?

Odpověď je jako u Chytré horákyň: Něco má a něco nemá. Koneckonců i biolog či filozof prošel nějakým školním vzděláním, kde se o Máchovi učil, a nejen to, rád si v soukromí Máchu čte. Je to jeden z nejlepších českých písničích básníků a v první polovině 19. stol. obzvláštní velikán, který ční nad všechny své současníky. K tomu byl Mácha jedním ze zakladatelů turismu v Čechách. Připomeňme, že obrozenecký výraz pro turistu je potulník. Ono to bylo pro kandidáta juris tak trochu povážlivé, když se potuloval po českých zemích pěšky; dodejme, že v Máchově době nebyla téměř žádná veřejná doprava, až na pár dostavníků, které jezdily z Prahy několika směry, a pár šífů, které se plavily po Vltavě a Labi. Zato lidé měli, na rozdíl od nás, relativně dobré nohy a praxi v chůzi, takže mladý a jistě tělesně zdatný Mácha zdárně došel do Krkonoš, do severní Itálie, jindy na zříceninu Bezdězu. A právě prožívání přírody, živé i neživé, je

něco, co má biolog společné s literátem. Svět je jeden a my nemůžeme říci: zde krkonošská flóra, doména botaniků, zde krkonošská fauna, doména zoologů, a zde, úplně mimo, umělecké impresy z Krkonoš, doména básníků. Kdo do Krkonoš jednou přijede, nemůže toto vše od sebe oddělit.

Vybral bych z vaší odpovědi dva momenty. První se váže k turismu: o Máchovi jako zakladateli české turistiky pojednává esejistka Josef Kroutvor ve sborníkovém příspěvku Mácha a počátky turistiky. A jako druhý bych zmínil Máchu jako český písničích básníka. Vy jste přitom svůj příspěvek nazval Mácha německý, a dokonce v něm citujete jednu báseň v němčině, z níž vám „běhá po zádech mráz“ a v níž je obsažen „jaksi celý Mácha“. Jak je to tedy?

Teď ponechme stranou, jak to bylo s etnicitou osoby zvané Karl Ignaz Macha. Máchova maminka byla etnicky nevyhraněná, starý pan Mácha byl spíše etnický

Čech. Tehdy se to takto nebralo, značná část lidí používala oba jazyky, pokud něco psali nebo šli na úřad, mluvili německy, doma nebo se služebním personálem mluvili česky, často tzv. Küchenböhmisches. Mácha měl prakticky jenom německé vzdělání a místa, kde rád pobýval, byla osídlena německým etnikem. Dnešní Máchovo jezero se jmenovalo Hirschberger Gross-Teich, i ten strašný lesů pán byl reálná postava, z dnešního pohledu sudetský Němec. Mácha tedy psal německy a psal německy dobré básně – na to, že je tvořil jako gymnazista, jsou vynikající. Jsou dokonce výrazně lepší než mnohé české, které napsal později. Mácha se tedy mohl klidně zapojit do německé romantické literatury a také by tam jistě získal ocenění, možná by ale mezi tolika německými písničích básníky nevynikl. Mácha je mrtev a kdo odpoví s jistotou, zdali skutečnost, že si vybral nakonec češtinu, nebyla vlastně nevědomá „přeživací“ finta, aby se vyprofiloval jako jednoznačně nejlepší český básník první poloviny 19. stol.? Kvalitní starší česky psané básně ležely v daleké minulosti; mám na mysli třeba Friedricha Bridela, který byl také Němec a dostal od jezuitského řádu za úkol naučit se česky a psát českou duchovní poezii. Mácha tedy tímto rozhodnutím své pověsti velmi prospěl. Nechci mu ovšem podsouvat takový jednoduchý kalkul, ale pokud by psal v němčině, ztratil by se zřejmě v houštině německých romantických básníků.

Mluvíme o Máchovi-potulníkovi, o jeho cestách mezi němčinou a češtinou, o cestách z Prahy do Krkonoš, Itálie, na Bezděz. Jakou cestou prošel Mácha z 19. do 20. stol.? A kde se jeho život a dílo v průběhu 20. stol. usadily?

Máchovi se stalo to, co každého literáta velmi poškodí. Stal se součástí povinné školní četby a paní učitelky se dodnes ptají svých nebohých svěřenců „co tím chtěl básník říci“. Ti, kdo se o literaturu zajímají, se pak musí snažit, aby v sobě tento odpor z hodin českého jazyka překonali a Máchu nebo jiného autora si přečetli bez